

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023 | 4. SZÁM
LXV. ÉVFOLYAM

Rózsa Márton

Augsburgi Brúnó és Szent István

Nagy Levente – Szilágyi Emőke Rita

Új adatok az Oláh, a Hunyadi és a Drakula család genealógiájához

Buza János

Az 1613. évi 28. törvénycikk nyomában

Romsics Gergely

A balkáni expanzió a magyar külpolitikai tervezésben, 1917–1918

Hantos-Varga Márta

A politikai cselekvés viszonyítási pontjai a keresztény államelmélet
és a szentszéki megnyilatkozások alapján

László Andor

Szekfű Gyula historiográfiai nézeteinek hatása saját korában

Novák Attila

Kibucok és szövetkezetek az 1960-as évek Magyarországon

Vita a vidéktörténeetről

Gyáni Gábor, Tomka Béla, Valuch Tibor, Varga Zsuzsanna,
Horváth Gergely Krisztián írásai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2023-as évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXV. évfolyam, 2023. 4. szám

TANULMÁNYOK

- Rózsa Márton** Augsburgi Brúnó és Szent István. Esettanulmány a személyi helyváltoztatás hatalmi aspektusainak vizsgálatához 615
- Nagy Levente – Szilágyi Emőke Rita** Hollókőtől Esztergomig. Új adatok az Oláh, a Hunyadi és a Drakula család genealógiájához 639
- Buza János** A pénzügyi válság előszele. Az 1613. évi 28. törvénycikk nyomában 669
- Romsics Gergely** Érdek, befolyás, birodalom. A balkáni expanzió a magyar külpolitikai tervezésben, 1917–1918 679
- Hantos-Varga Márta** A politikai cselekvés viszonyítási pontjai a keresztény államelmélet és a szentszéki megnyilatkozások alapján 705
- László Andor** Szekfű Gyula historiográfiai nézeteinek hatása saját korában 737
- Novák Attila** Kibucok és szövetkezetek, avagy szövetkezeti gondolatok az 1960-as évek Magyarországon – izraeli visszhanggal 753

VITA

- Gyáni Gábor** Egyfajta vitastílusról 765
- Tomka Béla** A jelenkortörténet kutatásáról és a források vétőjogáról 775
- Valuch Tibor** A jelenkortörténetről és az államszocializmus társadalmáról tárgyilagosan. Megjegyzések Horváth Gergely Krisztián írása kapcsán 781
- Varga Zsuzsanna** Vitacikk vagy vádirat? 791
- Horváth Gergely Krisztián** Egy elmaradt vita margójára 799

A PÉNZÜGYI VÁLSÁG ELŐSZELE Az 1613. évi 28. törvénycikk nyomában

BUZA JÁNOS

A PREFACE OF THE FINANCIAL CRISIS
In the Wake of Article 28 of Law 1613

The “counterfeit coins” according to Article 28 of Law 1613 were not Polish or Transylvanian coins, but low-quality 3 denier and groat of $\frac{1}{4}$ th of a taler issued in the German–Roman Empire. Colloquially known as “white groat”, the notes had already caused disturbances in circulation in 1612 and 1613 and were the precursor of the great coinage debacle of the 1620s.

Keywords: divisional coins, Kingdom of Hungary, Principality of Transylvania, groat, 3 denier, $\frac{1}{4}$ taler, preface of “Kipper- und Wipperzeit”, inflationary tendencies

A címadó 1613. évi 28. törvénycikk nem kapott helyet köztörténetírásunkban, nem említik a vaskos monográfiák kronológiái sem, s ez nem tekinthető véletlennek, címe ugyanis többször megismételt rendi óhajt és tiltási igényt elevenít fel: „... a magyar pénzt Ausztriában és Ő Felségének a többi tartományaiban, ugyanazon értékben fogadják el, mint Magyarországon; továbbá a hamis pénznek az országba behozása tilalmát” szorgalmazza. Az 1. § már szűkítette a kört, megadta a hamis pénz eredetét, s nyomatékosan követelte, „hogy a lengyel tartományokból¹ a hamis pénzt Magyarországra be ne hozzák és az ország-lakók nagy kárára tovább ne adják”. Huszár Lajos, pénztörténetünk klasszikusa joggal állapította meg a *Corpus Nummorum Hungariae* III/1. kötetében, hogy „A 16. században a lengyel garasok és fél garasok forgalma ellen folyt tehát meddő küzdelem, a 17. század elején azonban újabb pénzfajok ellen is harcolni kellett.” Ebbe a meg-megújuló küzdelembe helyezte az 1613. évi 28. törvénycikket.² Néhány héttel a pozsonyi diétát követően,

Buza János, történész, nyugdíjas egyetemi tanár [Budapesti Corvinus Egyetem]. Az élet sava–borsa című konferencián köszöntötte az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Középkori Történeti Tanszéke a 70 éves Dr. Draskóczy István professor emeritust 2022. május 6–án. Jelen írás az igen kis mértékben bővített előadás jegyzetekkel ellátott változata.

- 1 *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895.* I–XX. Szerk. Márkus Dezső et al. Bp., 1896–1901. V. (1608–1657. évi törvénycikkek) 113.
- 2 Huszár Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657.* Bp., 1975. (Corpus nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár $\frac{3}{4}$) 42–43. A lengyel pénzek magyarországi és erdélyi forgalmát az éremleletek ugyancsak tanúsítják; néhány példa álljon itt csupán: Gedai István: *Lengyel pénzek Magyarországon a XVI–XVII. században.*

tehát ugyancsak 1613-ban, Erdély rendjei a nagyszebeni országgyűlésen keményebben fogalmaztak: mivel „az sok külömb-külömbféle hamis és álpénzek, dutkák, garasok anynyira elkezdettének szaporodni,” az okozott károk miatt halálbüntetéssel kell sújtani³ a hamis pénzek verőit. A bányapénzeket korlátozott forgalommal kibocsátó Gerhard Lisbonát⁴ – szakismeretek hiányában⁵ – hamis rézgarasok veretésével gyanúsították; helyettük „jó és igaz mértékben való” garasokat, pontosabban arany- és ezüstpénzeket, „úgy mint aranyat, tallért és dutkát” követeltek; a dutka árfolyamát pedig tíz dénárban állapították meg. Egyidejűleg azt is kívánatosnak tartották, hogy a „szomszéd Oláhországokban [...] se az felséged czímerére, nevére, se az felséged előtt való fejedelmek nevére ne engedjenek azféle rossz pénzt veretni.”⁶ Az idézett erdélyi törvénycikkben nem olvasható a lengyel térségből behozott pénzek elleni kifogás, persze felvethető, hogy a többször is említett dutka – eredetét tekintve – a lengyel váltópénzek sorába tartozott. Ismeretes azonban, hogy Báthori Zsigmond már 1594-től⁷ veretett dutkákat, példáját a későbbi fejedelmek is követték, különösen állt⁸ ez Báthori Gáborra, következőképpen a dutka⁹ már nem számított kizárólagosan lengyel pénznek Erdélyben. Olyannyira nem, hogy az 1609-ben vert, rézből készült bányapénzek, miként a lengyel és az erdélyi vereteken is a dutkák „III”-as, azaz három garast tudatosító értékjelzése¹⁰ látható. Az azonban, hogy Pozsonyban az 1613. évi országgyűlésen felléptek a „lengyel tartományokból” behozott hamis pénzek ellen, nem tekinthető csupán magyarországi jelenségnek. Bécsből nem sokkal előtte, az 1610. esztendő végén figyelmeztetés érkezett a lengyel 2 krajcárosok¹¹ forgalma miatt, ami első pillantásra meglepőnek tűnhet, mert Lengyelországban nem vertek 2 krajcárosokat. A két évvel későbbi tilalomból azonban kitűnik, hogy nem történt elírás. Alsó-Ausztria kormányszata ugyanis 1612 elején büntetéssel fenyegette meg azokat, akik az

Miskolc, 1985. (A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve 22–23) 37–50.; Pap Ferenc – Winkler Judit: Erdélyi és külföldi pénzek Erdélyben. In: Huszár Lajos – Pap Ferenc – Winkler Judit: *Erdélyi éremművésesség a 16–18. században*. H. n., é. n. [Csíkszereda–Kolozsvár, 1996.] 123–130.; Nagy Zsolt Dezső – Zajac Barbara – May Zoltán: *Lengyel pénzek Magyarországon*. I. A Kunmadaras–Repülőtér lelőhelyen előkerült éremlelet előzetes eredményei. Szolnok, 2019.

3 *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1875–1898. (Monumenta Comitatoria Regni Transylvaniae 1–21) (= EOE) VI. 281.

4 Soós Ferenc: Gerard Lisbona kamaraispán Nagybányán a XVII. század elején. *Numizmatikai Közlöny* 98–99 (1999–2000) 127–128.

5 Szemán Attila: A szatmári bányászat bányaiüzemeltetési és birtokviszonyai a bányapénzek tükrében a kora újkorban. In: *Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára*. Szerk. Bessenyei József – Draskóczy István. Bp.–Miskolc, 2009. 323–324., 328.; Mátyás-Rausch Petra: *Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613)*. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 174–176.

6 EOE VI. 281–282., 285.

7 Huszár Lajos: *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*. Bp., 1995. 13., 63.

8 Huszár Lajos: *A Báthoryak pénzei*. Nyírbátor, 1961. (A nyírbátori Báthori István Múzeum Füzetei 10.) Báthori Gábor dutkáinak minőségére lásd Buza János: *Magyarországi és erdélyi pénzértékek a 16–17. században. Középeurópai kitekintéssel*. Bp., 2021. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 69–72.

9 Buza János: Dukát – tallér – dutka. Erdély pénzverésének strukturális változásai a 17. század elejéig. In: *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Szerk. Lengvári István. Pécs, 1996. 273–279.

10 Attila Szemán – Gábor Kiss: *Bergwerksmünzen Ungarn und Siebenbürgen (1548–1947)*. H. n., 2008. 211–214.

11 Huszár: *Habsburg-házi*, 42., 161.

újonnan vert, rossz 2 krajcárosokat¹² be akarták hozni. Kétség nem férhet ahhoz, hogy északi szomszédunk veretei ellen szólt a pátens, mert – mint leírták – a szemügyre vett példány egyik oldalán egyfejű sas, a másik oldalán pedig a lengyel korona volt látható.

Távolabbi példa is áll rendelkezésünkre. Nürnbergben, 1612 őszén a fehér felületű, tehát ezüstös kinézetű rézpénzek közé sorolták a semmirevaló, hamis lengyel pénzt, amelynek részletező leírásával nem kellett bajlódni, mert elő- és hátlapjának metszetével jelent meg nyomtatásban a leértékelt, illetve kitiltott veretek¹³ sereghajtójaként. Nürnbergben fél *batzen* gyanánt kívánták forgalmazni a lengyel garast, s mivel 1 *batzen*¹⁴ 4 krajcárral volt egyenlő, Bécshez hasonlóan 2 krajcár értékben próbáltak túladni rajta. A numizmatikai igényeknek megfelelően azonosított lengyel garas¹⁵ valóban nem felelt meg a birodalmi normának, de az egykori finomsági próba szerint teljesen rézpénznek csak némi túlzással lehetett tekinteni, ugyanis ezüsttartalma alapján 1⅔ krajcárnak¹⁶ felelt meg, azaz – mai mérce szerint – a birodalmi 2 krajcáros értékének 68,75%-ára tehető. Másként fogalmazva: az, aki 2 krajcár helyett lengyel garassal fizetett, 31,15%-os haszonra tett szert, illetve 31,15%-kal károsította meg a gyanútlan pénzváltót, esetleg egy adott termék eladóját. Rá kell mutatni azonban arra is, hogy a törvényes előírás szerint vert lengyel garasok nem voltak eleve rossz pénzek, a hamis jelző bélyegét azért sütötték rájuk, mert spekulációs céllal, nemesfém-tartalmuknál magasabb névértéken igyekeztek velük fizetni.

Az említett példák nyomán – némi vehemenciával – arra lehetne következtetni, hogy a Magyar Királyságtól Bécsen át Nürnbergig Közép-Európa tekintélyes sávját elárasztották a lengyel garasok a 17. század elején. A vélelmezett feltételezés ellen szól azonban az, hogy a minőségi kifogások nem jártak együtt mennyiségi mutatókkal, az említett alsó-ausztriai példa kapcsán 80 veretről tettek említést, de nem jelezték azt, hogy a kalmárok és a vámosok panaszt tettek volna a lengyel garasok túláradó bősége ellen. Felelősséggel csak azt állapíthatjuk meg, hogy a valósat meghaladó külpiaci névértékük miatt kifogásolt lengyel garasok a 17. század elején kedvezőtlenül hatottak a Magyar Királyság, az alsó-ausztriai térség és a délnémet területek pénzforgalmára; gondot okoztak az illetékes hatóságoknak, illetve a lakosság óvatosabbjai kétellyel szemléltették felbukkanásukat. Az 1613. évi 28. törvénycikkben említett „lengyel tartományokból” behozott „hamis” pénzek kapcsán az is felmerült a hazai szakirodalomban, hogy a különböző forrásokban felbukkanó „fehér” vagy „fejér garasok” lengyel, esetleg lengyel mintájú erdélyi veretek¹⁷ lehettek.

12 „... böse newgeschlagene zwykhreutzer...” olvasható a szövegben. 1612. február 18. *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. I. Abteilung. Regesten aus in- und ausländischen Archiven, mit Ausnahme des Archivs der Stadt Wien.* Bd. V. [Regesten N° 4732–6274.] Red. Albert Starzer. Wien, 1906. 193.

13 „So wirdt diese falsche und nichts würdig polnische Müntz-Sorten under den halben Patzen verschoben.” *Decretum in Senatu.* 17. Octobris 1612. Stadtarchiv Nürnberg (= SN) A 6. Mandate.

14 A *batzen* a magyarországi pénzforgalomban is előfordult. Huszár: *Habsburg-házi*, 50.

15 Emeric Hutten-Czapski: *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte Emeric Hutten-Czapski.* I–V. St. Pétersbourg – Paris – Cracovie, 1871–1916. I. 127.

16 Adolf Meyer: *Das Probierebuch des Nürnberger Münzwardeins Hans Huefnagel (1605–1612).* *Numismatische Zeitschrift* 18 (1886) Nr. 127. 33.

17 Huszár: *Habsburg-házi*, 42–43.

A jogalkotás közvetlen előzményei egyikeként említendő, hogy 1612 tavaszán a kassai mészáros céh véleménye szerint a fehér garasokon nem lehetett túladni, értük semmit sem lehetett¹⁸ beszerezni. Egybecseng ezzel az ugyancsak 1612. évi, Tokajban kelt tartalmas, egyszersmind lesújtó tudósítás, amely a fehér garasok¹⁹ silánységát hangsúlyozta. Mint írták „ama roz, hitvan feier garast, kinek csak a neue feier, de rez, semmire kelleo akarjak adni, melliet itt senki el nem veszen...” Figyelemre méltó, hogy egyik elmarasztalásban sem esett szó a hitvány fehér garasok eredetéről, nem állították azt, hogy lengyel pénzek lettek volna, holott Felső-Magyarország fővárosában és a Hegyalján egyaránt jól ismerték északi szomszédunk vereteit. A megvetett fehér garasok áruforgalmat akadályozó volta készítette a felső-magyarországi városok szövetségét arra, hogy 1612-ben II. Mátyáshoz menessenek küldöttséget²⁰ Prágába. Okkal tételezhető fel, hogy a városszövetség költségeket²¹ sem kímélő fellépése hatékonyan járult hozzá a fentebb idézett 1613. évi 28. törvénycikk megalkotásához.

Az országgyűlési végzés hírének terjedése bizonyítható, hatékonysága viszont megkérdőjelezhető, ugyanis Bártfán, már 1613 májusában hivatkoztak arra, hogy a legutóbbi diétán megtiltották a fehér garasok forgalmát, a közforgalomban azonban elfogadták őket.²² Pár hónap múltán a Szepesi Kamara szerint ugyancsak a becikkelyezett végzésre hivatkozva követelték, hogy hamis pénzt ne hozzanak be az országba, s a „fejer garas tovább immár ne kelljen, és el ne vétessék...”²³ Kassára nádori intés érkezett 1613 nyarán, mely szerint a hamis lengyel és erdélyi garasok elfogadása, illetve forgalmazása tilos, és büntetést²⁴ von maga után. A fenyegetés hatástalanságára enged következtetni az, hogy Felső-Magyarországon adózási zavarokat okoztak a fehér garasok, ugyanis a Szepesi Kamara nem akarta elfogadni őket adóban, a városszövetség azonban ellentétes álláspontra helyezkedett.²⁵ Sem az említett fehér, sem a közönséges lengyel garasok képi ábrázolásáról, rajzáról vagy metszetéről nincs tudomásunk; olyan – szinte szemléltető – hazai leírás sem került eddig elő, mint amilyen a lengyel garas fentebb idézett alsó-ausztriai előfordulása nyomán keletkezett. Arra nézve, hogy a fehér garasok magyarországi veretek lettek volna, utalás sem történt, erdélyi eredetük pedig elvethető, mert a kamarai tisztségviselők nyomban felismerték volna e váltópénzek fejedelemségi származását. Mivel tőlünk nyugatabbra lényegesen kedvezőbbek a forrásadottságok, az irányt tartva távolabbra kell vetnünk egy pillantást. Nürnberg – már hivatkozott – 1612 őszén kelt szenátusi határozata nyomtatványként vált ismertté, s összesen 16 váltópénz elő- és hátlapját mutatta be a kortársaknak, illetve őrizte meg az utókor

18 H. Németh István: *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon*. I–II. Bp., 2004. II. 120.

19 Tokaj, 1612. június 24. Horváth Tibor Antal gyűjtéséből. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (= MTA KK) Ms. 5259. Nr. 1136.

20 H. Németh: *Várospolitika*, II. 119.

21 Az érdekérvényesítési törekvések is pénzbe kerültek. H. Németh: *Várospolitika*, I. 207–212.

22 Bártfa, 1613. május 3. Huszár Lajos: A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI–XVII. században. *Numizmatikai Közöny* 68–69 (1969–1970) 60.

23 „... az Articulusba is megh vagion az írva, hogy adultera moneta in Regnum non introducatur, keg[yel] metek ott Cassan kialtassa meg, hogi az feier garas tovabb immar ne kellien, es el ne vetessek, hanem egieb fele io penz follion...” 1613. július 11. Horváth Tibor Antal gyűjtése. MTA KK Ms. 5259. Nr. 1137.

24 Kerekes György: Kassa város levéltárából, 1613. július 21. *Magyar Történelmi Tár* 4/8 (1907) 270.

25 H. Németh: *Várospolitika*, II. 119–120.

számára. A metszetek utolsó példánya volt az említett lengyel garas. Az előzőek azonban nagyobb részét 3 krajcár értékű garasok, illetve névértékkel kibocsátott 3 krajcárosok voltak. Közös vonásuk abban állt, hogy valójában mindegyik kevesebbet ért 3 krajcárnál, 12 példány 8%-tól 33%-ig terjedően maradt el a kívánatos szinttől, három pedig fehér felületű, semmirevaló rézpenz minősítést kapott, alacsony értéküket ki sem nyomtatták. Kibocsátóik értelemszerűen az emissziós joggal rendelkező világiak és egyháziak közül kerültek ki, élükön a brandenburgi örgróf állt, őt hercegek és grófok követték, illetve egy püspökség és egy apátság zárta a sort. Nürnberg híradása nagyobb jelentőségű egy német városi tájékoztatónál, ugyanis a török veszélytől tartó, védművekkel megerősített birodalmi város a pénzügyekben illetékes frank körzet központja, s mint ilyen, az úgynevezett „három levelező körzet” egyik székvárosa volt.²⁶ A bajor, a frank és a sváb körzet pénzügyeit vizsgáló és felügyelő szakemberei évente kétszer – tavasszal és ősszel – jöttek össze, hogy értékeljék a forgalomban lévő veretek minőségét.²⁷ Felváltva ülészetek Regensburgban, Nürnbergben és Augsburgban. „Münzwardein”-nek – archaikus szóhasználatnál pénzbecsőrnek – nevezett szakembereik alapos vizsgálat nyomán írták meg jelentéseiket, de nem szabhattak ki bírságokat; másként fogalmazva, diagnózisokat állíthattak fel, de a terápia nem tartozott a hatáskörükbe. Nyilván sokkal több pénzérme került a kezükbe annál, mint amennyiről jelentést írtak, hiszen a törvényes rendelkezéseknek megfelelő pénzek nem adtak okot az észrevételekre. Az említett nürnbergi adatbázis bővíthető, ugyanis rendkívül értékes forrás maradt az utókorra a Pegnitz-parti városból. Hans Hufnagel nürnbergi pénzbecsőr 1605–1612 közötti kéziratos próbakönyve nemcsak ismertté, hanem közismertté is vált a 19. század végén, mert 1886-ban megjelent a rangos bécsi szakfolyóirat oldalain.²⁸ Hufnagel feljegyzéseiből a kifogásolt garasokat és az elvben velük egyenértékű 3 krajcárosokat kiemelve 45 veret adatai vizsgálhatók. Korukat, azaz verési idejüket tekintve egyötödük évszám nélküli, alig több az 1610. évi veretek részesedése (22%), legnagyobb hányaduk – több mint kétötödük (42%) – 1611-ben került ki a verdékből, közel egytizedük (9%) 1612-ben, 7%-uk pedig 1609-ben készült. 3 krajcár helyetti valós értéküket – utólagosan csökkenő sorrendbe állítva – 2½, 2¾, 2⅞ végül 2 krajcárban állapították meg, így az értékük csökkenésének mértéke 17%-tól 33%-ig terjed. Kibocsátóik nyomán az 1609–1612 közötti kifogásolt garasok és 3 krajcárosok az alábbiak szerint csoportosíthatók:

Világiak rangsora:

Választófejedelemség: Brandenburg, Sachsen, Pfalzgraf;

Hercegség: Gölch [Jülich], *Liegnitz, *Münsterberg, Stettin, *Teschen;

Rheingraf: Leiningen, illetve a Rheingräfliche Vormundschaft;

Grófság: Barby, Hanau, Lippe, *Mansfeld, Solms, Stolberg;

Város: Hameln, Marsberg.

26 Rainer Gömmel: *Vorindustrielle Bauwirtschaft in der Reichsstadt Nürnberg und ihrem Umland (16.–18. Jh.)*. [Hrsg. Hermann Kellenbenz – Eberherd Schmitt – Jürgen Schneider.] Stuttgart, 1985. (Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 30) 71–74.

27 Friedrich Freiherr von Schrötter: *Wörterbuch der Münzkunde*. Berlin, 1970. [2. kiad.] 320.

28 Meyer: *Das Probierebuch*, 87–140.

Egyháziak rangsora:

Érseki választó: Köln;

Püspökség: Paderborn;

Apátság: Corvey.

Egyéb:

Chur püspökség és Schafhausen; mindkettő svájci.

Tanulságos egy pillantást vetni *Mansfeld grófság, illetve grófjainak²⁹ adataira. Közéletéről nézve ugyanis az látható, hogy 1611-ben: Bruno, Wilhelm, Volrath és Jobst 2%, illetve 2¼ krajcár értékű garast, Friedrich Christoph von Mansfeld 2¼, David von Mansfeld 2¾ veretett.

A mansfeldi példa jelzi, hogy egy grófság több felnőtt grófja is élhetett egyidejűleg az emissziós joggal, így változatosabbakká – tegyük hozzá: kuszábbakká is – válhattak a köriratok, eltérőekké az éremképek, s ami a gazdaságra nézve súlyosabb, zavarosabbakká válhattak a pénzürtékvizonyok is. Búcsút véve a grófi, grófsági veretektől, a hercegségiekre térjünk vissza. Az említett öt hercegség közül a *-gal jelölt három – Liegnitz[-Brieg], Münsterfeld[-Oels] és Teschen – sziléziai volt. A nagy pénzrontás idején Lőcsén³⁰ és Marosvásárhelyen³¹ egyaránt kárhoztatták a „veszedelmes” sziléziai pulturákat. Liegnitz[-Brieg-Ohlau]³² és Teschen³³ silány vereteinek felső-magyarországi forgalma írott forrásokkal ugyancsak igazolható.

Hans Hufnagel fennmaradt feljegyzéseinek keletkezési idején a Lengyel Királyságban már több mint egy évtizedes múltra tekintett vissza a gyengébb minőségű 3 krajcárosok elleni küzdelem. 1600-ban POŁTORAKI fejléc³⁴ alatt nyomtatásban közölték azoknak a vereteknek a metszetét, amelyek veszteséggel voltak beválthatók. Mivel eredményt nem értek el, 1614-ben Lengyelországban megkezdték a jó minőségű 3 krajcárosok utánzását, azaz a másfél lengyel garas³⁵ értékű veretek, az immár valódi lengyel pulturák kibocsátását.

29 Meyer: *Das Probierebuch*, 126–127.

30 „... mindenféle hitvány sziléziai pulturát hoztak be...” *Zipserischeh oder Leutschauerische Chronica und Zeitbeschreibung. Zusammengetragen der lieben Posterität zur Nachricht von Caspar Hain.* Hrsg. Jeromos Bal – Jenő Förster – Aurél Kauffmann. Lőcse, 1910. 161.

31 Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc memoriáléja. In: *Bethlen Gábor krónikái. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemtől.* Összeáll., bev., jegyz. Makkai László. Bp., 1980. 234–236.

32 Részletesebben lásd Buza János: Sziléziai kipper-veretek Felső-Magyarország pénzforgalmában. In: *Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára.* Szerk. Bertók Krisztina – Torbágyi Melinda. Bp., 1999. 356–369.

33 Tóth Péter–Barsi János: *Borsod vármegye statutumai 1578–1785.* Miskolc, 1985. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 23) 19.; Buza János: Tescheni három krajcárosok voltak a „fejes apró pulturák”. *Numizmatikai Közönlöny* 106–107 (2007–2008) 97–100.

34 Facsimile kiadása Ryszard Kiersnowski professzornak köszönhető: *Wizerunk y szacunek mynic wszelakich cudzoziemskich, iáko ktoré w Koronie Polskiéy y widawanbydz máiq. Vczynjony przez slawnego Kaspara Rykiera.* Kommentarzem opatrzył Dr. Ryszard Kiersnowski. Warszawa, 1965. Hazai hasznosítására és egy oldalának másolatára lásd Buza János: Pénzforgalom és pénzürtékek a soproni országgyűlések idején (1622–1625). In: *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés.* Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza. Sopron–Bp., 2021. (Annales Archivi Soproniensis No. 2) 445–446., 567. [Illusztrációk Buza János tanulmányához.]

35 „Un gros et demi (Póltorak)...” Hutten-Czapski: *Catalogue*, I. 139–140. Nr. 1316–1319.

Tömeges előállításukban a brombergi [Bydgoszcz] verde állt az élen, s beáramlásukat követően eredetüknek megfelelően hívták őket bitkóci polturáknak³⁶ Felső-Magyarországon. A lengyel polturák verésének kezdeti évét, 1614-et ismerve nem lehet kétséges, hogy a magyarországi 1613. évi 28. törvénycikket, valamint az ugyancsak 1613. évi erdélyi végzéseket nem a tényleges lengyel monéták behozatala miatt szövegezték meg. Ismereteink jelen szintjén az állítható, hogy a rendek a Német-római Birodalomban egyre több helyütt vert, rontott minőségű 3 krajcárosok és ½₄ talléros garasok terjedése ellen léptek fel. Eredetük szerint szinte képtelenség lett volna megkülönböztetésük, fehér színük nyomán alakult ki a „fehér garas” név, ami a betűvetésben járatlan népszerűség számára is elfogadható volt. Figyelmesen olvasva a törvény szövegét nem téveszthető szem elől, hogy az 1613. évi 28. törvénycikk nem a lengyel, hanem „a lengyel tartományokból”³⁷ behozott hamis pénz további importját és forgalmazását igyekezett meggátolni.

Öt esztendővel később, az 1618. évi 19. törvénycikk 3. §-ban a magyar váltópénz hiánya, illetve a keveset érő lengyel garasok és dutkák mögött megemlítették a „külömbféle német garasok” behozatalát. Eredetük megállapításakor még nem tudatosult kellőképpen, hogy az utóbbiak egyre nagyobb mennyiségben és egyre silányabb minőséggel áramlottak kelet felé, s egy idő után nemcsak fizetési eszközök, hanem árucikkek³⁸ is lehettek; ha úgy tetszik, az inflációt hordozó exporttermékekké váltak.

Ez utóbbi törvénycikk kapcsán legyen szabad jeles történésziunktól vett idézettel zárni tanulmányomat:

„A rendek s a kormány figyelmét egyaránt érdekelték azok a nagy közgazdasági zavarok, melyeket a különböző nemű s értékű pénzek forgalma okozott az országban. A lengyel, sziléziai, morva, osztrák és stájer határok felől lassanként elterjedtek az országban a rossz német vagy lengyel pénzek, melyeket egyes vidékeken nem is akartak elfogadni. [...] Ellenben a jó magyar pénz kivándorolt az országból. [...] A németországi pénzrontók (Kipper und Wipper) üzlettársai sok aranyat s ezüstöt vásároltak Magyarországon.”³⁹

36 Huszár Lajos: A bytkowski poltura. *Numizmatikai Közlöny* 84–85 (1985–1986) 69–71.

37 *Corpus Juris Hungarici*, V. 113.

38 Niklot Klüssendorf: *Der Münzschatz von Herborn. Zur Kipperzeit in der Grafschaft Nassau-Dillenburg*. Marburg, 1989. 18.

39 *A magyar nemzet története*. I–X. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1894–1898. VI. ([Angyal Dávid:] Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig) 211.

Kitekintés

A Liegnitz[–Brieg] Hercegség 1612-ben vert 3 krajcárosának előlapján⁴⁰ jól látható az értékjelzés, a 3-as szám. Viszont a hátlapján, a címerek alatti körbe a 24-es szám került, ami szintén értékjelző, csak éppen hiányos, helyesen ugyanis $\frac{1}{24}$ -nek kellene lennie. Az $\frac{1}{24}$ azt jelezte volna, hogy e váltópéNZ az 1551-től vert jó minőségű – kerekítve 27,5 gramm színezüstöt tartalmazó – birodalmi tallér (*Reichsguldiner*)⁴¹ egy huszonnegyed része; pontosabban annyinak kellett volna lennie. Bár nyilvánvaló, mégsem árt jelezni azt, hogy a 72-nek az $\frac{1}{24}$ része szintén hárommal egyenlő. 1614 után, rövid időn belül a 24-es számmal verték a lengyel polturákat. I. Rákóczi György lengyel mintára vert polturáinak hátlapján a keresztres országalma közepén ugyancsak jól látható a 24-es szám.⁴² Kétségtelen a lengyel példa követése, noha Erdélyben a 24-es számnak egyáltalán nem volt értékmérő szerepe.

1. kép. Liegnitz[–Brieg] Hercegség 3 krajcárosa

A lengyel váltópéNZek nemcsak a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség, hanem az osztrák és a német térség pénzforgalmába is eljutottak, illetve utánzataik is ismertek. Az 1613. évi 28. törvénycikkben említett „hamis péNZek” azonban nem lengyel, s nem is erdélyi veretek voltak, hanem a Német-római Birodalomban kibocsátott gyenge minőségű 3 krajcárosok és az $\frac{1}{24}$ tallér értékű garasok közül kerültek ki. Nürnbergben kelt egykorú források és a birodalmi város nyomtatott rendeletei tanúsítják az említett váltópéNZek változatainak szaporodását és minőségük romlását. A köznyelvben „fehér garasoknak” nevezett váltópéNZek 1612-ben és 1613-ban zavarokat okoztak a felső-magyarországi és az erdélyi pénzforgalomban. Mivel a Lengyel Királyság hosszú és sikertelen küzdelmet folytatott a 3 krajcárosok és az $\frac{1}{24}$ talléros garasok beáramlása ellen, 1614-ben

40 Metszet Nürnberg szenátusi határozatának nyomtatványán. 1613. szeptember 14. SN A 6. Mandate. Liegnitz-Brieg pénzeinek interneten is elérhető katalógusára lásd Piotr Kalinowski: *Monety ksiązt legnicko-brzeskich. Katalog lata 1296-1873*. Kalety, 2009. <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/104245/edition/98126?language=en>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. december 5.) E kiadványra Prof. Dr. Gebei Sándor hívta fel a figyelmemet, ez alkalommal is köszönet érte.

41 Wolfgang Hess – Dietrich Klose: *Vom Taler zum Dollar*. München, 1986. 63. K–B verdejegyű magyarországi változata 1556-ból ismert, ugyanekkor 36 krajcár értékű fél-, illetve 18 krajcár értékű negyedtalléros változatát is verték. Huszár: *Habsburg-házi, 77–78.*, valamint a 21., 24., 26. sz. mérhető képmelléklet.

42 Huszár: *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése, 124–125*. Nr. 518–521.

megkezdődött a másfél lengyel garas értékű váltópénzek, a polturák kibocsátása. A nagy mennyiségben vert lengyel polturákkal keveredtek össze az úgynevezett „fehér garasok”, amelyek a későbbiekben a számos változatban forgott rossz polturák számát szaporították. Az 1620-as évek első felében viharossá vált pénzügyi zavarok előidézői s kétes hírnevű főszereplői ez utóbbiak, s nem a lengyel polturák voltak.

CONTENTS

STUDIES

- Márton Rózsa** *Bruno of Augsburg and Saint Stephen. A Case Study on the Political Aspects of Individual Movement* 615
- Levente Nagy – Emőke Rita Szilágyi** *From Hollókő to Esztergom. New Data on the Genealogy of the Oláh, Hunyadi and Dracula Families* 639
- János Buza** *A Preface of the Financial Crisis. In the Wake of Article 28 of Law 1613* 669
- Gergely Romsics** *Interest, Influence, Empire. Balkan Expansion in Hungarian Foreign Policy Planning, 1917–1918* 679
- Márta Hantos-Varga** *Benchmarks for Political Action Based on Christian Theories of the State and the Declarations of the Holy See* 705
- Andor László** *The Influence of Gyula Szekfű's Historiographical Views in his Own Time* 737
- Attila Novák** *Kibbutz and Cooperatives, or Cooperative Ideas in 1960's Hungary – with Israeli Echoes* 753

DEBATE

- Gábor Gyáni** *On a Style of Debate* 765
- Béla Tomka** *On Contemporary History Research and the Veto of Sources* 775
- Tibor Valuch** *Objectively about Contemporary History and the Society of State Socialism. Comments on the Article by Gergely Krisztián Horváth* 781
- Zsuzsanna Varga** *Discussion Article or Indictment?* 791
- Gergely Krisztián Horváth** *On the Margins of a Cancelled Debate* 799

E számunk szerzői

Buza János, történész, nyugdíjas egyetemi tanár [Budapesti Corvinus Egyetem] ● Gyáni Gábor, kutató professor emeritus, HUN-REN BTK TTI, Újkori osztály ● Hantos-Varga Márta, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola ● Horváth Gergely Krisztián, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Vidéktörténeti osztály, MTA-BTK „Lendület” Tíz generáció kutatócsoport-vezető ● László Andor, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola ● Nagy Levente, habilitált egyetemi tanár, tanszékvezető, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Román Filológiai Tanszék ● Novák Attila, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Molnár Tamás Kutatóintézet ● Romsics Gergely, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Horthy-korszak osztály ● Rózsa Márton, projekt munkatárs, Bécsi Egyetem, Történelmi és Kulturális Tanulmányok Kara, Történeti Intézet ● Szilágyi Emőke Rita, tudományos munkatárs, HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet, Reneszánsz osztály ● Tomka Béla, tanszékvezető, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Jelenkortörténeti Tanszék ● Valuch Tibor, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Történettudományi Intézet, Új- és Jelenkori Történeti Tanszék, kutató professzor, Társadalomtudományi Kutató Központ, Politikatudományi Intézet ● Varga Zsuzsanna, tanszékvezető, egyetemi tanár, oktató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, Történeti Intézet

(HUN-REN BTK TTI = HUN-REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erszebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

